

zbor nikdar ne bi vabili, npr. tržaški meščani, deželan Goriške, dve vdovi, (sicer plemiški) otroci, prebivalec furlanskega (beneškega) Čedadu ipd. Imenjska knjiga je skušala za vsako potencialno obdavčljivo posest zabeležiti potencialnega davkoplačevalca in v knjigi zabeleženi »davkoplačevalec« nikakor ni bil avtomatično deželan oz. udeleženec deželnega zbora, še zlasti, če je bil mladoleten ali če je izkazal tako mizerne dohodke, kot jih najdemo pri večini kraškega »plemstva«. Ker je šlo pri devinsko-walsejski dediščini vrh tega za gospodstva v deželnoknežjih rokah, ki so bila v fiskalnem pogledu odgovorna komori in kranjskemu vicedomu, stanovi tam sploh niso imeli veliko neposrednega vpliva, morda nekaj posrednega prek glavarjev in oskrbnikov, ki so bili kranjski deželani.

Ob koncu v krajšem poglavju Kosi še enkrat začrti obseg »dežele Kras« v 16. stoletju. V grobem lahko povzamemo, da so Habsburžani kot Kras razumeli tisti jugozahodni del »nove« Kranjske, ki so ga postopoma pridobili ob svojem prodoru proti morju od štiridesetih let 14. stoletja pa do konca beneške vojne oz. še malo dlje, ko je bila leta 1527 tudi Vipava po treh desetletjih upravne združitve z Goriško dokončno pripojena Krasu in s tem Kranjski.

Glede na napisano se bolj nagibamo k razlagi, da je bil Kras pač dinamičen skupek Kranjski priključnih gospodstev. Čas, ko naj bi se Kras formiral v deželo z lastnimi stanovi, deželno zavestjo in razmeroma številčno plemiško skupnostjo, nastajanju novih dežel preprosto ni bil naklonjen. Če kot nujne elemente dežele razumemo teritorij, deželno pravo (privilegij), deželno plemstvo oz. stanove, ograjno sodišče, upravne organe (npr. deželni glavar), nam na Krasu manjkajo vsaj sodišče oz. izpričana sodna praksa, glavar nima od kneza podeljene sodne jurisdikcije nad širšim teritorijem, temveč imamo navadno opravka z več glavarji kot upravniki enega ali več gospodstev oz. lokalnimi vojaškimi poveljniki. Prav tako – razen z nekaj domišljije v imenjski knjigi – ne najdemo čvrstih argumentov za posebno kraško *landschaft*, kraške deželne stanove.

Kosi konča z ugotovitvijo, da je bila prva skupna potrditev kranjskega deželnega ročina leta 1593 izstavljena na prošnjo deželnih stanov Kranjske, Slovenske Marke, Metlike, Istre in Krasa, a to še ne pomeni, da je imel Kras tudi v preteklosti enakovreden status ostalim nekdanjim samostojnim in privilegiranim deželam. Kras se med priključenimi gospodstvi namreč pojavlja že v prvih letih 16. stoletja.

Z Miho Kosijem in delom *Spopad za prehode proti Jadranu in nastanek »dežele Kras«* je čez zgodovinski obraz Krasa potegnila močna burja, ki je razpihala marsikatero meglico in zbistrla naš pogled za nazaj, hkrati je odprla nove raziskovalne line. Njegovim namigom v »deželo Kras« lahko na trenutke nejeverno odkimavamo, a hkrati ne moremo reči, da njegova razmišljanja ne postavljajo umestnih vprašanj. Po pričakovanju so tudi v tem zapisu največ prostora

zavzela »vznemirljiva« poglavja o »deželi Kras«. V resnici pa srce študije najmočnejše (od)bije že prej, tam, kjer govori o »času velikih«, »intermezzu oglejskih patriarhov«, »novih možeh«, »prelomnih časih« in »beneški vojni«. Sicer pa »primer Kras« (enako kot Istra) gotovo zasluži poglobljene nadaljnje raziskave, predvsem za obdobje prvih desetletij 16. stoletja, ko se je avtonomija (samosvojost) (z)lomila.

Andrej Nared

Črna na Koroškem = Schwarzenbach (ur. Tomaž Simetinger). Črna na Koroškem: Občina, 2018, 214 strani.

Verjetno se zaradi slabe transportne povezanosti, neskončnih debat in neprestanih odlaganj gradnje ustrežnejše cestne povezave prebivalci Koroške še vedno počutijo kot pozabljeni del slovenske države. Podobno kot v vsakdanjem življenju pa se tudi v znanstvenih raziskavah svoje preteklosti Korošci počutijo nekoliko odrinjene. Da bi na družboslovnem področju vsaj malce omilili te vrzeli, so slovenski raziskovalci v zadnjih letih pripravili več razprav, knjig in tematskih zbornikov, ki osvetljujejo Koroško. Najbolj so bili pri tem uspešni etnologi, na pobudo nekaterih koroških zgodovinarjev pa je tudi revija *Kronika* leta 2008 izdala Koroški posvečeno tematsko številko. Seveda se na temo koroške zgodovine tudi sicer v strokovni literaturi redno pojavljajo posamezni članki in objave.

Da bi tudi sami osvetlili svojo zgodovino, so se v občini Črna na Koroškem odločili za pripravo in izdajo lastnega zbornika. Avtorje člankov so iskali in našli predvsem med strokovnjaki, ki prihajajo s Koroške, saj zgodovina nekega kraja ali manjšega območja zanima v prvi vrsti domačine, šele nato drugo strokovno, še manj pa laično bralstvo. Uredniško delo pri zborniku je opravil dr. Tomaž Simetinger, res reprezentativna knjiga s srebrno prevlečeno obrezo pa je tako po strokovno povedni kakor po oblikovalski strani ena boljših med podobnimi knjigami.

Vsebina knjige je podobna drugim sorodnim zbornikom. Monografijo je s svojimi besedami na pot popeljala županja Črne na Koroškem Romana Lesjak. Čeprav naj po najnovejših raziskavah letnica prve omembe Črne v listinskem gradivu ne bi bila točna, županja pravi, da je med domačim prebivalstvom tako zasidrana, da si je ne pustijo kar tako vzeti. V uredniškem uvodniku se je Tomaž Simetinger najprej posvetil poimenovanju Črne in pojavnosti imena. Območje, katerega se ime dotika, je umestil v širši prostor in ga topografsko opisal. V nadaljevanju se je dotaknil poimenovanja prebivalcev Črne v slovenskem pravopisu, ki se ne sklada z lokalnim poimenovanjem, saj prebivalci sami sebe imenujejo Črjani in ne Črnjani. Podobno je z edninsko moško in žensko obliko. V domači govorici je namreč moški prebivalec Črjan in ne Črnjan, ženska pa Črjanka namesto Črnjanka, po istem načelu pa tvorijo tudi pridevniške oblike. Pojasnil je tudi, kako naj bi prišlo do domnevno napačne navedbe prve omembe Črne v listinskem gradivu in katera letnica naj bi bila v resnici prva. Dotaknil pa se je tudi nastanka imena kraja, saj med ljudmi v Črni krožijo različne interpretacije.

Črno je kot mnoge druge kraje na Koroškem močno zaznamovalo rudarstvo, njegov razvoj pa je opisala Karla Oder. Čeprav pravi, da njen prispevek ne presega prejšnjih raziskav, temveč le oriše razvoj rudarjenja v Črni, kljub temu dodaja nekaj novih spoznanj iz zgodovinskih virov. Članek bogati prevod oz. razlaga poimenovanj posameznih delovnih faz, delovnih obratov in delavcev, ki so delali v rudniških in topilniških obratih, saj je tolmačenje starih tehniških izrazov, ki se pojavljajo v virih in so večkrat celo lokalizmi, včasih težko izbrskati.

V drugem članku se je Karla Oder posvetila zgodovini železarstva v Črni na Koroškem, osvetli pa delovanje Thurnovega železarskega podjetja v njegovem največjem razcvetu in nastanek naselja Mušenik, ki je zraslo na istoimenskem posestvu zaradi fužinarskih obratov ob sotočju reke Meže in potoka Pegovc.

Legendi o kralju Matjažu v slovenskem izročilu in njenem vplivu na kulturno dediščino Črne na Koroškem se je posvetila Monika Kropelj Telban. Ugotavlja, da ima kralj Matjaž kot tradicijski junak v slovenskem prostoru osrednje mesto, na Koroškem, kjer naj bi spal pod Peco, pa je postal skoraj »nacionalni simbol«. Njegov lik že od nekdaj povezujejo z

ogrskim kraljem Matijo Korvinom Hunjadijem, čeprav se je o tem dejstvu razvilo več polemik. Črna na Koroškem je s svojo 300-letno rudarsko tradicijo ob vznožju gore Pece pomembno mesto matjaževskega izročila, ki so jo tukajšnji prebivalci s prireditvijo Gradovi kralja Matjaža uspešno vključili v turistično ponudbo.

Oblačilno kulturo na območju Črne je obravnavala Katarina Šrimpf Vendramin. Članek zajema čas od začetka 18. stoletja do začetka prve svetovne vojne, naslonila pa se je na knjigo dr. Marije Makarovič, v kateri je ta obravnavala oblačilno kulturo v Mežiški dolini. Avtorica članka namreč navaja, da je to obvezno branje za vse, ki želijo vedeti kaj več o oblačenju in življenju ljudi v preteklosti na obravnavanem območju.

Seveda se krajevni zbornik ne more izogniti članku o društvih in društvenem življenju na obravnavanem območju, v Črni na Koroškem pa je to še posebej pomembno. Ker so bila društva, njihov nastanek in delovanje močno vezana na industrijske in rudarske delavce, se je tudi tej temi posvetila Karla Oder. V Črni je delovalo več delavskih društev, ki so ob strokovni pomoči omogočala izobraževanje in kulturno delovanje, sčasoma pa je bil vedno pomembnejši tudi šport, zlasti smučanje. V Smučarskem klubu Črna na Koroškem so svojo pot vrhunskih športnikov v zimskih športih začeli Ožbi Ošlak, brata Drago in Danilo Pudgar, Nataša Lačen, Katjuša Pušnik, Aleš Gorza in Mitja Kunc ter seveda Tina Maze, prejemnica dveh zlatih olimpijskih odličij. Da pa je šport lahko tudi uspešna terapevtska metoda pri ljudeh z motnjo v duševnem razvoju, so dokazali v Centru za usposabljanje, delo in varstvo (CUDV) Črna na Koroškem, kjer so pod vodstvom Marjana Lačna začeli sodelovati na tekmah specialne olimpijade v različnih državah sveta.

Tudi strokovni javnosti manj znan črnjanski rokopis je avtorica Nina Petek označila za »portret ubesedene družbene, kulturne in jezikovne zgodovine«. To je bratovščinska knjiga, nastala med letoma 1633 in 1707, vanjo pa so vpisovali dajatve darovalcev v bratovščini sv. Ožbalta, ki se je 1646 preimenovala v bratovščino Blažene Device Marije. Za oblikovanje bratovščine je bilo pomembno, da je Črna že imela samostojno župnijo, rokopis pa je nastajal v zelo burnih časih protireformacije, ko so na Koroškem gradili cerkev na Uršlji gori in cerkev na Kronske gori pri Dravogradu. Osrednji del knjige predstavlja knjiga darovalcev oz. urbarialni del s pripisanimi komentarji zapisovalcev dajatev v latinščini, nato pa so v knjigo vezani še nekaj neizpolnjenih praznih tabel, različna obračunska poročila in aniverzarij, ki ga sestavljajo sezname z imeni in priimki pokojnih. Pomemben del rokopisa je priprošnja (molitev), zapisana v slovenskem jeziku, namenjena darovalcem, podpornikom cerkve in župnikom; avtorica meni, da zapis v slovensščini dokazuje enakovrednost slovenskega jezika

z latinskim in nemškim. Na koncu je dodana zahvalna molitev v nemščini, še nekaj obračunskih poročil in nekaj seznamov darovalcev in dajatev.

Katarina Keber se je lotila obravnave bolnice, ki je nekad delovala v Črni. Tudi bolnica v Črni je, podobno kot v mnogih drugih industrijskih okolišjih, nastala zaradi potrebe po pogostejši zdravniški obravnavi zaposlenih v težki industriji. Da je bilo delo v rudnikih in industrijskih obratih vedno težko ter zdravju škodljivo in nevarno, ljudje in vodstvo pa so skušali negativne posledice omiliti ali sanirati, potrjuje zapis črjanskega zdravnika Adolfa Ramšaka iz leta 1954, ko je navedel, da je bil v Črni zdravnik z domačo lekarno, kar ljudje pomnijo. Razvoj takih bolnic je običajno potekal v okviru delovanja bratovskih skladnic, ki so bile v habsburški monarhiji uzakonjene leta 1854 z državnim rudarskim zakonom. Čeprav neposrednih pisnih virov o nastanku bolnice za Črno (še) ni, je po mnenju avtorice jasno, da je tudi ta nastala na enak način. Ker tudi za zadnje obdobje obstoja bolnice v Črni arhiv do sedaj še ni bil najden, se je Kebrova naslonila na kopije ohranjenih dokumentov, ki jih doma hrani upokojeni zdravnik Drago Plešivčnik. Po drugi svetovni vojni je bila bolnica v Črni, ki je bila do takrat namenjena predvsem rudarjem, dostopna vsem, tudi kmečkemu prebivalstvu, in je bila nedvomno največja zdravstvena ustanova v Mežiški dolini. Prebivalstvu na območju, ki je spadalo v okvir njenih pristojnosti, je zagotavljala bistveno višje zdravstvene standarde, kot jih je bilo sicer deležno prebivalstvo zunaj večjih središč.

O grofih Thurn-Valsassina in njihovih sledih na Koroškem je pisal Miha Preinfalk. Thurni, ki so se v slovenskem etničnem prostoru pojavili konec 15. stoletja, so z zgodovino Koroške neločljivo povezani in so ena redkih, še danes obstoječih plemiških družin, ki je imela podjetniško žilico in jo tudi s pridom koristila. Leta 1584 oz. 1585 naj bi njeni pripadniki kupili koroška urada Železno Kaplo in Kamen v Podjuni, v 16. stoletju pa so pridobili še Pliberk in Radovljico, njihovo najpomembnejšo posest. Kot lastniki številnih rudarskih, fužinarskih in železarskih obratov, papirnice na Prevaljah, tovarne za lesno volno Suhi dol ter pivovarne in opekarne v Pliberku so imeli pri razvoju industrije v Mežiški dolini odločilno vlogo. T. i. pliberška družinska veja je bila še pred drugo svetovno vojno lastnica obširne veleposesti v Mežiški dolini, za tisti del pretežno gozdne posesti, ki je po koncu prve svetovne vojne ostal v Jugoslaviji, pa so ustanovili gozdno upravo s sedežem v Guštanju.

Političnoupravnemu razvoju Črne z okolico od srednjega veka naprej se je posvetil Vinko Skitek. Kot glavni problem pri raziskavah je navedel pomanjkanje virov, kar je pripisal nekaj požarom, enemu poglavitnih vzrokov za strah med ljudmi v takratnem času. Med najbolj katastrofalna v Črni je uvrstil požar leta 1863, ko je med drugim pogorela stara župnijska

cerkev sv. Ožbolta, in leta 1906, ko je pogorela polovica vasi Črna. Precej škode na arhivskem gradivu gre po njegovem mnenju tudi na račun nevestnega ravnanja z njim po letu 1945, ko so obdobje pred tem datumom začeli obravnavati kot slabo in zato vredno pozabe. Opozarja tudi, da je bil zgornji del Mežiške doline skozi zgodovino pod različnimi oblastniki, od srednjeveških plemiških družin do današnjih slovenskih državnih in lokalnih oblasti. V Črni nikoli ni bilo sedeža kake osrednje ustanove, kar je po avtorjevem mnenju kljub neprestani in neprekinjeni izredni prehodnosti območja posledica slabih prometnih povezav, po drugi strani pa so se zato v Črni oblikovali uradi, ki jih drugod ni bilo, npr. urbarialni urad kot podružnica glavnega urada za pliberško gospostvo na pliberškem gradu.

Na cerkvenem področju je bila Črna že od 14. stoletja dalje vikariat, na začetku 17. stoletja pa tudi že samostojna župnija, cerkvenoupravni razvoj Črne z okolico pa je tema drugega članka Vinka Skitka v pričujočem zborniku. Tudi za tukajšnji cerkveni razvoj avtor ugotavlja, da je bil zanimiv in raznolik. Območje Mežiške doline je spadalo pod oglejski patriarhat, župnija Črna pa se je oblikovala v okviru prazupnije Šmihel pri Pliberku. Kot je bilo že zapisano, glede letnice prve omembe Črne sicer obstajajo resni dvomi, vsekakor pa je bila v listinskem gradivu prvič brezpogojno omenjena leta 1309 kot vikariat z župnikom. Tudi glede točne letnice nastanka samostojne župnije v Črni v 17. stoletju je še nekaj nejasnosti, do leta 1787 pa so župnije Črna, Javorje in Koprivna spadale pod ljubljansko škofijo. S preureditvijo škofijskih meja v času vladanja Jožefa II. so bile priključene lavantinski škofiji, po letu 1859 pa so prišle pod okvir krške škofije. Po drugi svetovni vojni je administracijo teh župnij prevzela lavantinska oziroma mariborska škofija, formalno pa so ji bile tukajšnje župnije priključene leta 1964. V drugem delu članka je avtor podrobneje orisal nastanek župnij in cerkva v župniji Črna, Javorje in Koprivna.

Dediščini sakralne arhitekture Črne in njene okolice se je posvetila Anja Cizel. Osredotočila se je na župnijsko cerkev sv. Ožbolta v Črni in njenih podružnic, sv. Helene v Podpeci, sv. Magdalene in sv. Jošta v Javorju, župnijsko cerkev sv. Jakoba v Koprivni ter njene podružnice sv. Ane. Ugotovila je, da sakralna likovna dediščina Črne in širše Mežiške doline vse do nedavnega sploh še ni bila deležna strokovne obdelave, veliko bolj pa je raziskana in obdelana koroška umetnost zunaj današnjega slovenskega etničnega ozemlja na predelih severno od Drave. Sakralna umetnost Mežiške doline je svojo specifično podobo ustvarila v navezavi na geografsko precej zaprto in obrobno lego doline – umetniška produkcija se je tako oklepala predvsem ustaljenih tradicionalnih form, v katerih je slutiti preplet tujih vplivov, svežim načelom arhitekturnega in splošnega likovnega oblikovanja pa sledila z zamudo. Eno pomembnejših

ločnic v zgodovini sakralne dediščine v širši okolici Črne ter na Slovenskem nasploh pomeni prva polovica 17. stoletja, ko je takratna cerkvena politika umetnost prepoznala kot najboljše orožje za boj proti protestantskim nazorom. Cerkev sv. Ane, podružnice župnijske cerkve v Koprivni, v stranskem oltarju krasi kipec črne Marije, ki ga lahko zaradi njegove ikonografske neobičajnosti uvrstimo med pomembnejša sakralna kiparska dela v domačem in širšem evropskem prostoru. Kult temnopoltih Marij, upodobljenih v različnih likovnih izraznih tehnikah, v Evropi pa so jih raziskovalci našli več kot 450, naj bi k nam prinesla domača posvetna gospoda, ki je stoletja romala v znane in manj znane romarske kraje po vsej Evropi. Od teh je nam najbližji Loreto ob italijanski jadranski obali.

Zadnji članek v zborniku, ki obravnava naravno dediščino občine Črna na Koroškem skozi čas, sta pripravila Martin Vernik in Mojca Bedjanič. Čeprav se Slovenci nasploh zelo radi pohvalimo z lepo in ohranjeno naravo, je na Slovenskem prav območje Črne na Koroškem tisto, ki ga je človekov poseg v naravo najbolj prizadel. O tem najbolj povedno priča vzdevek »dolina smrti«, ki se je je prijel skozi čas. Kakorkoli, ugotovimo lahko, da si dejavniki pri našem današnjem pogledu na navedeno nasprotujejo: medtem ko se na eni strani ponašamo s kulturno in tehniško rudarsko dediščino, ki smo jo podedovali od svojih prednikov, nam po drugi strani ista dediščina škoduje. Zdravstvene težave in slabši življenjski pogoji so namreč stalnica prebivalcev Mežiške doline.

Kljub temu so odmaknjeni predeli ohranili svojo prvobitnost in podobo, saj so se domačini sobivanja z naravo zavedali že v času, ko so v času pred razmahom rudarstva v obliki samotnih celkov poselili tukajšnji prostor. Na »pogorišču« nekdanjih rudnikov in njihovega uničenega zaledja se danes pojavljajo nenavadne in redke združbe rastlin, uničenje pa je pripomoglo k močnemu zavedanju, da je odgovorno ravnanje z okoljem in naravo v Mežiški dolini nadvse pomembna sestavina zdrave družbe. K ohranitvi prepleta tradicionalno urejene koroške kmetijske krajine, prvobitne narave in izjemne kulturne in naravne dediščine je prav gotovo največ prispevala razglasitev doline Topla za krajinski park.

V drugem delu članka sta avtorja predstavila geološke in geomorfološke naravne vrednote, hidrološke naravne vrednote, med katere štejeta reko, potok, izvir ali slap, nato biotske naravne vrednote, torej

živo naravo in prostor, ki ga ta potrebuje, ter Peco, katere površje je kompleksna ekosistemska (pestrost življenjskih prostorov), zoološka (živalstvo) in botanična (rastlinstvo) naravna vrednota. Članek zaključujeta s seznamom naravnih vrednot v občini Črna na Koroškem, kot jih določa Pravilnik o določitvi in varstvu naravnih vrednot iz leta 2015.

Kot je bilo že zapisano, je knjiga ena boljših svoje vrste, res pa je, da v njem prevladujejo članki s humanistično, predvsem zgodovinarско in etnološko tematiko, kar zgodovinarje še posebej zanima. Članki so kvalitetni, slikovno gradivo dobro dopolnjuje tekste, knjiga je lepo oblikovana. Tudi tisk je primeren, za knjižni blok izbrani papir pa naj bi bil kljub vse večjemu pomenu elektronskih knjižnih izdaj zaradi večje gramature obstojnejši. Zanimivo pa je tudi oblikovanje platnic, za katere je oblikovalec izbral črno barvo. Izbira barve je v primeru Črne zelo povedna in se z imenom kraja in občine ponuja kar sama. Obenem simbolizira premog in rudarjenje, poglobitni dejavnosti, zaradi katerih se je kraj razvil in je prepoznaven še danes. Črna barva prevladuje tudi v notranjosti knjižnega bloka, saj se članki začnejo na črno pobarvani strani, na kateri sta v beli barvi natisnjena njegova zaporedna številka in naslov. Monotonost tiska je razbita z rumeno-rjavo patino obarvanimi posnetki listinskega gradiva in posameznih starih fotografij ter barvnimi fotografijami.

Že omenjena srebrno prebarvana obreza knjižnega bloka lično dopolnjuje v srebrni barvi izpisan naslov zbornika na naslovni platnici. Zbornik so naslovili Črna na Koroškem, napis Schwarzenpach na platnici pa so preprosto »skopirali« iz srednjeveške listine z dne 30. aprila 1309, ki jo danes hranijo v Avstrijskem državnem arhivu. Zapis so le še dopolnili s podnapisanim slovenskim imenom kraja Črna na Koroškem.

Izdajo knjige je poleg občine financiralo še nekaj sponzorjev. Verjetno jo bodo uporabili kot občinsko protokolarno darilo, kot upoštevanja vredna literatura pa je koristna in zelo uporabna tudi za strokovna področja, katerih se loteva. Ker mnogi avtorji navajajo, da viri, ki so jih našli in uporabili za pripravo svojih člankov, še zdaleč niso izčrpani, si želimo, da bi se kdo podobnega podviga, izdaje naslednjega zbornika, lotil še kdaj.

Alenka Kacičnik Gabrič